

ARJEN MULDER

Adrien Turel

de

S U C

en de wortels

C E S

van de creativiteit

S t a

k e r

UITGEVERIJ DUIZEND & EEN • AMSTERDAM

8 preambule

de successtaker

20 het genetische en het dynamische

ESSAY À LA TUREL

Jenseits en Diesseits 21

Geneticus, dynamicus, socratesmens 35

Intermezzo over goed en kwaad 42

Mannigfaltigheid 48

Eigenzeit en Eigenraum 61

De genetocratie 70

De radiale dimensie 82

De demiurgische mens 97

Energieparasitisme 109

Het Ultratechnoïcum 119

De successtaker, Helvetische epiloog 130

uit het wereldobservatorium

138 exposé over de pc

VAN MEGAMACHINE NAAR MASSAMEDIUM

Objectieve historische noodzaak 139

De visionaire geneticus 144

De dynamische zakenman 161

De voorbeeldige socratesmens 167

Objectieve historische gevolgen 185

190 de logica van lepidoptera

NATURE WRITING 2.0

216 traktaat over de methode

232 de passen van stanley brouwn

preambule

Een preambule, daarmee begint elk boek van Adrien Turel, de inspirator van de hierna volgende gedachten, en ook het onderwerp ervan, waar nodig. Turel gebruikt zo'n preambule – en het worden er steeds meer naarmate hij verder in zijn oeuvre komt, tot op hoofdstukniveau aan toe – als eerste kennismaking met zijn ambulante denkstijl, als plaatsbepaling, als inbedding van zijn historische en sociaal-fysische analyses in de actualiteit.

Het heden ontbreekt in de Turelse tekst, althans in de zin van het nu, vandaag en gisteren, of de duur van het journalistieke heden, in Turels tijd nog een dag of zeven. Of zelfs het heden van de historicus, een jaar of honderd of meer. Turel denkt in eonen, in paleontologische tijdperken. Zijn heden begint niet minder dan 13,75 miljard jaar geleden en hij heeft geen dag gemist onderweg. Hij voelt zich thuis in alle geologische tijdvakken en evolutiefasen. Zijn heden strekt zich bovendien uit naar een veelbelovende toekomst.

Het vermogen op een geologische en astronomische tijdschaal te denken bepaalt de actualiteit van Turels denken. *Moge u in interessante tijden leven*, zeggen Chinezen bij het afscheid nemen na een eenmalig bezoek. En interessant zijn ze, de tijden van Turel, de eerste helft van de 20ste eeuw, en ook die van ons, 21ste-eeuwers met de blik op oneindig. Wij leven op de grens van Holoceen en Antropoceen, het geologische tijdvak waarin op elke vierkante kilometer op aarde sporen van menselijk ingrijpen zijn te traceren, tot op de bodem van de oceaan aan toe. Het tijdvak bovendien van de Zesde Massa-extinctie, waarin een heel ander soortenpakket op aarde aanwezig

zal zijn dan in het overkoepelende tijdperk van het Kwartair hiervoor. Grote groepen dieren zijn hard bezig uit te sterven, zoals de bijen, terwijl onverwachte eenlingen opeens een megasucces kunnen blijken: oceanen vol kwallen. Anders dan bij alle vorige extinctiegolven sterven ook complete vegetatietypen, plantenfamilies en voedingsgewassen uit, bijvoorbeeld het tropisch regenwoud van Zuid-Amerika, en alle vruchtbomen waarvan de bloemen door insecten bestoven moeten worden, zoals appels en amandels.

De tijd is een vervoermiddel, een te berijden vector, een wave om op te surfen, geen plaatsbepaler of historische contextleverancier. Het Antropoceen is een kader om ons huidige gehannes en heroïsch geploeter met en tegen de levende natuur tegelijk op een geologische tijdschaal en als actueel heden te overzien en doorgronden. De gebeurtenissen begrijpen op het moment dat ze plaatsvinden, dat is het doel. *Onze levende planeet is al oud*, mompelt James Lovelock in één van zijn late boeken, *ik vraag me af hoe groot haar veerkracht nog is*. Kan ze nog wel een volgende ronde aan, na 560 miljoen jaar ongekend scheppingsvermogen met meercellige organismen? Alles wat leeft sterft op een gegeven moment een al dan niet natuurlijke dood, een oeroude eik zowel als een ecosfeer.

De term Antropoceen is dus geen compliment aan de mensheid, geen lauwerkrans voor de winnende soort in de struggle for life. De term, in 2000 bedacht door de geologen Paul Crutzen en Eugene Stroemer, is bedoeld als kritiek, een waarschuwing. Voortaan zijn wij mensen het die de richting bepalen van de ontwikkeling van het leven op aarde. Wordt het ondergang of wedergeboorte? Dooie rups of dwarrelende vlinder? Zesde Massa-extinctie of co-evolutie van natuur en techniek? Wat zijn de prognoses? Hoe voorkomen we die?

Als beginpunt van het Antropoceen houdt men de detonatie aan van de eerste atoombom (Trinity) boven de woestijn van New Mexico op 16 juli 1945. De radioactieve fallout daarvan verspreidde zich via de

atmosfeer rond de hele globe en vormde zo een afzettingsslaag die te vergelijken is met het laagje buitenaards iridium dat zich over de aarde legde na de inslag van een komeet in Yucatan 65 miljoen jaar geleden. Die veroorzaakte de vijfde massa-extinctie waarbij onder meer de dinosauriërs uitstierven en ruimte maakten voor de bloei van de zoogdieren. Zoals dat iridium de grens markeert tussen de geologische perioden van het Krijt en het Tertiair, vormt het laagje radioactief plutonium het grensvlak tussen Holoceen en Antropoceen. Dat een atoombom die overgang veroorzaakte ligt geheel in de lijn van de analyses en voorspellingen die Adrien Turel vanaf 1920 publiceerde.

Turel hamert er in zijn boeken op dat er tussen 1900 en 1950 een *wardencrisis* woedde in de westerse en al snel de hele wereld. Deze openbaarde zich het eerst in de atoomfysica. Bij de ontdekking van radioactiviteit rond 1900 bleek dat de tot dan inert verklaarde materie zelf ook actief kan zijn en zich kan omvormen tot een ander element – van uranium naar lood. Daarbij komen straling en stromen partikels vrij die dwars door het menselijk lichaam en andere scheidingswanden heen schijnen. Materie is samengebalde energie.

Toen Einstein zijn gulden formule, $E=mc^2$, de wereld in zond, onthulde hij, in wiskundige code, het wereldgeheim. Hoe het universum is ontstaan en nog dagelijks ontstaat. Waar wij onze levenskracht vandaan halen, de drang achter al ons streven. Keiharde materie is heel veel zachte energie in één punt geconcentreerd. Die energie bestaat uit kwanta, pakketjes die tot vele staaltjes bizar gedrag in staat zijn zonder dat wij dat ooit kunnen observeren, maar wel kunnen afleiden uit wat er in de waarneembare wereld gebeurt. Als materie energie is en energie geen kracht is maar een stroom deeltje, vervallen alle opvattingen die uitgaan van de stabiliteit van de materie en de eenduidigheid van de causaliteit. Albert Einstein was overigens ook degene die de brief aan president Roosevelt schreef waarin hij hem aanmoedigde een atoombom te ontwikkelen.

Tussen 1900 en 1950 verlengde de atoomfysica en astronomie de wereldgeschiedenis van de 6000 jaar die ze tot diep in de 19de eeuw had geduurd tot uiteindelijk 13,75 miljard jaar achter ons, vanaf de Oerknal, en nog een jaar of 6 miljard te gaan: de hele tijdslijn van ontstaan tot vergaan van ons melkwegstelsel. (Het universum waarvan onze Melkweg deel is gaat nog honderden miljarden jaren door, maar over 4,5 miljard jaar botst de Melkweg met de Andromedanevel met alle onheil vandien.) Binnen dit grote verhaal duurt de menselijke beschaving een oogwenk, een minieme 50.000 tot 150.000 jaar, maar wat haar evolutionair gesproken zo bijzonder maakt is dat er in deze korte periode een technische en symbolische recapitulatie plaatsvond van de complete evolutie van het astronomisch universum en het leven op aarde.

De mens is als soort uit de evolutie gestapt. Het metamorfosevermogen van het menselijk lichaam is minimaal vergeleken met dat van praktisch alle andere diersoorten, inclusief onze verwanten de mensapen. Onze hersenen daarentegen zijn uniek in het dierenrijk: groot, extreem flexibel, een bundeling van zenuwcellen die stuk voor stuk uniek zijn en op lichaamsinterne en externe gebeurtenissen kunnen reageren door nieuwe onderlinge verbindingen te leggen, zodat ze in staat zijn telkens waar nodig nieuwe oplossingen te bedenken. In onze hersenen balt zich ons vermogen samen om de evolutie op technische wijze zowel nog eens over te doen als verder te voeren.

Toen de eerste waterstofbom in 1952 boven Bikini detoneerde en de dood als een paddestoel oprees tot ze tegen de rand van de atmosfeer botste, nam de mens daarmee het complete wordingsproces van ons zonnestelsel technisch in eigen beheer. Kernfusies die licht en energie vrijmaken, zoals in de zon, met menselijk vernuft gereproduceerd op onze kleine planeet! Niets zou voortaan meer hetzelfde zijn.

Rond 1950 zette er een bizarre technologische versnelling in die bekend staat als The Great Acceleration. De groeicurves van de wereld-

bevolking, de stedelijke bevolking, het bruto nationaal product, het verbruik van energie, water en kunstmest, de hoeveelheid informatie, het aantal met technische vervoersmiddelen afgelegde kilometers, het toerisme, de telecommunicatie, de hoeveelheid CO₂ en methaan in de atmosfeer, de zuurgraad en saliniteit van de oceanen: allemaal vertonen ze rond 1950 een knik, schieten de hoogte in en creëren de condities voor zowel de Zesde Massa-extinctie als het Antropoceen.

Adrien Turel (Sint Petersburg 1890 - Zürich 1957) is getuige van de opkomst van het Antropoceen en begrijpt als een van de weinigen wat er voor omslag plaatsvindt en waar die op uit zal kunnen lopen. Turel is geen wetenschapper, geen filosoof, geen schrijver, geen journalist, maar iets tussen dat alles in of preciezer gezegd, zijn manier van denken speelt op een niveau boven al dat soort alledaagse activiteiten en hij kan er daarom als de omstandigheden dat vragen naar afdalen, zonder dat hij wordt wat hij doet. Hij is als het zo uitkomt historicus, wiskundige, fysicus, socioloog, sociaal-fysicus, bioloog, schaker, dichter, essayist, romanschrijver, scribe van economische nieuwsbrieven, revolutionair, marxist, antimarxist, antirevolutionair, anti-econoom, anti-romanschrijver en de hele rij terug. Hij is niet altijd in de contramine, geen querulant of ruzieschopper, zijn humeur is onverminderd stralend, er is geen greintje verongelijkheid bij hem te vinden en hij is, wat het onderwerp ook zijn mag, altijd uiterst geïnteresseerd en volstrekt origineel in zijn denken.

Begin jaren 1930 is Turel in Berlijn deel van het vroege verzet tegen de nazi's, klungelig en ineffectief maar daarom niet minder belangrijk, vanuit de groep rond het tijdschrift *Der Gegner* (De tegenstander) onder hoofdredactie van Franz Jung en met als mederedacteur Turels goede vriend Harry Schulze-Boysen, die in 1942 na nog een onhandige poging tot ethisch verzet geëxecuteerd zou worden als leider van de *Rote Kapelle*. Na zijn arrestatie door de nazi's in 1934 wordt de Zwitser Turel het land uitgezet. Gerepatrieerd in Zürich maakt hij gebruik van de stilte in het hart van de wereldpolitieke

cycloon in Europa om in het kader van een prijsvraag een dikke historische roman af te scheiden over een rococoveldheer, Mauritz von Saksen, in 1941 in forse oplage verschenen bij Büchergilde Gutenberg, Dein Werk soll deine Heimat sein (Laat je werk je thuisland zijn). Het nazisme interesseert Turel nauwelijks als geestelijke of maatschappelijke beweging, zoals ook de Tweede Wereldoorlog hem niet vermag te boeien. Oude potjes die weer eens op het vuur worden gezet, net nu dat vuur voorgoed vervangen kan worden door atoomenergie. Het territoriale denken dat aan de wereldoorlog van 1939 tot 1945 ten grondslag ligt, was al achterhaald in 1750, ten tijde van Mauritz von Saksen, de Duitse veldmaarschalk in dienst van Frankrijk, wiens vader gekozen koning van Polen was. De Tweede Wereldoorlog is, in Turels woorden, een mondiale burgeroorlog.

Wat de lezer van Turel zich langzaam maar zeker eigen maakt is de schaal waarop hij denkt – vanaf grote afstand, pendelend tussen het allergrootste en het allerkleinste onder weglating van de tussenligende zones – en de nuchterheid die dat oplevert. Al in de verhitte jaren 1930 begrijpt Turel helderziend dat het Antropoceen, of zoals hij het doopt het *Ultratechnoicum*, alle overgeleverde filosofische, ethische en vooral ook wetenschappelijke concepten en methoden onderuit zal halen. Materie is actief, dodelijk en levenbrengend. De natuur is eindig, begrensd, kwetsbaar. Planten en dieren doen aan de lopende band spectaculaire uitvindingen, die de mens hun afneemt in de vorm van technologie.

Techniek is geen hulpmiddel van de mens, maar diens manipulator, bewustzijnsextensie, lichaamsexploitatie. Ieder begrip van hoe de wereld en wij daarbinnen in elkaar steken en hoe we ons behoren te gedragen, dient, niet te worden afgeschaft zoals Gegner Franz Jung wilde en een generatie later beat-schrijver William Burroughs met zijn *Rub out the word* – nee, alle kennis dient volgens Turel een metamorfose te ondergaan, van het steriele Übermensch-nihilisme van de vooroorlogse periode terug/vooruit naar een levend, fris en tegelijk

oeroud vormgevingsprincipe, een switch van de *dynamische*, dierlijke aanpak naar de plantaardige, *genetische* omgang met de wereld.

En daarmee komen we op het tweede niveau van Turels blijvende actualiteit. In zijn 21 gepubliceerde boeken en honderden verspreide artikels ontwikkelt Turel met een ijzeren logica en een verbluffende theoretische inventiviteit – gelardeerd met historische voorbeelden uit de meest diverse contexten – een nieuw begrippenapparaat voor het denken en vooral ook het maken ten tijde van het Antropoceen. In zijn oeuvre ligt, te midden van vele andere denklijnen, een complete theorie over de wortels van de menselijke creativiteit verborgen die van doorslaggevend belang kan blijken, misschien om de wereld te redden maar in elk geval om de paniek te temperen die elke intellectueel overvalt die zich realiseert over wat voor traject de mensheid vooruit ijlt, sterker nog: om van doodsangst hoop voor de toekomst te maken.

Als uitgangspunt, voorbeeld en model van die creativiteit neemt hij de vindingrijkheid en het onverschrokken doorzettingsvermogen van de foetus die zich, via de placenta geworteld in de baarmoeder van de zwangere vrouw, in negen maanden tijd ontwikkelt van bevruchte eicel tot volledig mensenkind. Deze periode vormt de plantaardige fase in ons bestaan, vaak verdrongen, vaak gecelebreerd, maar nooit ten volle gehonoreerd als de basis van alle kennis en dus elk schepingsproces op onze planeet. Wat wij nodig hebben is niet een technocratie, maar een *genetocratie*: een beheer van de wereld dat niet gericht is op het vervangen van het levende door dode gedachten en apparaten (artificiële intelligentie en robots), maar op het laten samenwerken van het technische en het levende om zo de mensheid en daarmee de aardse ecosfeer geschikt te maken voor een volgende, geneto-dynamisch versterkte ronde in het evolutieproces.

Turel opent een pamflet uit 1926 met de stelling dat de belangrijkste functie van het ontdekken van nieuwe sociologische en natuur-

wetenschappelijke wetten niet is dat we ons er voortaan aan moeten onderwerpen. Integendeel. Door deze wetten, die we tot dan blind hadden gevolgd, zichtbaar te maken, kunnen we een punt zetten achter de overheersende invloed ervan. Dat is waarin de mens verschilt van het dier. Een proces begrijpen wil zeggen: het voortaan anders doen.

Na zijn uitzetting uit Duitsland in 1934 betreft Turel een zolderetage aan Venedigstrasse 2 in Zürich. Vast werk vindt hij niet, hij overleeft, straatarm, dankzij kleine baantjes en een enkel artikel in een Zwitsers tijdschrift, en een bijlage van zijn broer Serge, die tandarts is geworden om zijn moeder en oudere broer te onderhouden. Adrien schrijft onverstaanbaar verder aan zijn oeuvre en slaagt er vanaf 1938 ook weer in boeken te publiceren bij Zwitserse uitgeverijen – een fractie van wat hij daadwerkelijk dag in dag uit op zijn typemachine hamert. In de Zentralbibliothek van Zürich liggen nog zo'n 80.000 manuscriptpagina's te wachten op ontginning.

Het was mij van meet af aan duidelijk, schrijft Turel in één van zijn autobiografieën, dat Zürich niet mijn veldheerheuvel zou worden – de verhoging in het landschap van waaraf, tot diep in de 19de eeuw, generaals en hun staf de strijd op het slagveld onder hen overzagen en stuurden. Zürich zou daarentegen zijn *wereldobservatorium* worden, de hoogte van waaraf men het slagveld van de complete wereld kan overzien, van de aarde in haar kosmos, en begrijpen. Zijn wereldobservatorium is eerder een geestelijke instelling dan een actuele positie, het is een lokatie in de wereld die tegelijk buiten die wereld ligt, of een plek waar je je bewust wordt van het reilen en zeilen in de wereld als geheel en kunt ontdekken hoe je die wereld of je eigen gedrag daarin kunt veranderen tot behoud van beide. Het wereldobservatorium is het inzicht deel te zijn van een proces dat oneindig veel groter is dan de afzonderlijke mens – zonder daarbij cynisch, sarcastisch of verbitterd te raken.

In idee en uitvoering van het wereldobservatorium ligt het derde niveau van Turels actualiteit aan het begin van het Antropoceen. Turel toont de tijdschaal waarop we voortaan moeten denken, de ontwikkelingslijn waarop we onze prestaties dienen te plaatsen om hun waarde te bepalen. En hij onthult hoe we moeten leven in antropogene tijden, in het Ultratechnoicum, nu de mens de bepalende factor is in het wereldproces. Welk standpunt moeten we innemen om te zien wat de consequenties van ons gedrag zullen zijn? Turel pleit voor, en is zelf een lichtend voorbeeld van, de *vierdimensionale mens*. Deze vertoeft niet alleen in de driedimensionale wereld van alledag, maar zit ook altijd op die andere lijn, de hoogte-diepte in. De dynamiek van het dagelijks leven parasiteert op de genetische grondslag eronder, die van de levende natuur. Vroeg ecologisch bewustzijn: Adrien Turel is een voordener van de groene gedachte.

De vierdimensionale mens overziet de aarde en haar functioneren vanuit het Turelse wereldobservatorium. Interessant genoeg is voorwaarde één om het wereldobservatorium te bereiken, af te zien van elk maatschappelijk succes. Je dient er wel naar te streven zo goed mogelijk te worden in begrip en toepassing, maar te weigeren daar zelf beter (rijker, sterker, machtiger) van te worden, op gevaar af anders geestelijk te verkommeren of te verstarren. In het wereldobservatorium weet je je direct verbonden met het hele netwerk van de levende natuur, tot de eencelligen aan toe, in pure solidariteit. Dus als je hier iets doet en daardoor daar iets doodt, weet je zeker dat je fout zit. Wij zijn zelf het leven op aarde, hoe hebben we het kunnen vergeten.

In een vroeg boek onderscheidt Turel twee vormen van kritiek. De eerste ontdekt een feitelijke fout in een theorie en verwerpt deze daarna in zijn geheel. Dat is de *Tychoonse* kritiek, naar Tycho Brahe die observatie- en rekenfouten ontdekte in Copernicus' nieuwe astronomie van 1543, deze daarom verwierp en teruggreep op het oude wereldbeeld van Ptolemeus, waarin de aarde de centrale positie in

het universum inneemt in plaats van Copernicaans om de zon te wentelen. Tycho's tijdgenoot Kepler zag die vergissingen en onnauwkeurigheden van Copernicus ook wel, maar hij corrigeerde ze (de banen van de planeten zijn niet cirkelvormig maar elliptisch). Daardoor kon hij wel verder werken met de theorie en de grondslag leggen van het moderne wereldbeeld zoals later uitgebouwd door Descartes, Newton, Einstein, Heisenberg en anderen. Deze verbeterende, opbouwende kritiek noemt Turel *Kepleriaans*. Dat Turels leermeesters Freud, Bachofen, Haeckel, Darwin, Marx, Nietzsche enzovoort af en toe de plank missloegen of te ver doorschoten in hun enthousiasme verdient Kepleriaanse correctie en geen Tychoonse afwijzing. Datzelfde geldt voor Turels eigen oeuvre.

Het werk van Adrien Turel vormt een onderbouwing van de stelling dat de meeste nieuwe ideeën in het verleden te vinden zijn en niet in de huidige tijd of de directe toekomst. Turel volgt bovendien de logica van de omweg en de bijgedachte in plaats van doortastend af te stomen op een onontkoombare conclusie en set aan instructies. Zijn boeken zijn daardoor schatkisten vol originele gedachten, maar ook vol ideeën die Turel zelf nooit verwoordt, of hooguit aanduidt, maar er door de lezer in worden gelegd of herkend. De lezer trekt rond de lectuur van Turels boeken een wolk van eigen denkwerk op. Dat verklaart waarom ik soms meld dat ik bepaalde gedachten aan Turel ontleen, en soms ook niet. Ik weet zelf niet meer welke ideeën van hem zijn en welke van mij. Zoals u, lieve lezer, na lezing van dit boek evenmin zult weten welke ideeën van uzelf zijn en welke van mij. Het zijn ideeën die je pas ziet als je plaats hebt genomen in het wereldobservatorium.

Laat alle succes varen, gij die hier binnentreedt.

de successtaker